DESPRE SENSURILE LUI *ADÎNC* ÎN POEZIA LUI EMINESCU

DE

GH. BULGĂR

Creaţia poetică imprimă adesea, în contexte figurate, valori noi cuvintelor obişnuite şi realizează prin variatele forme stilistice un nou relief al expresiei. Originalitatea limbii unui scriitor nu constă în particularitatea vocabularului, ci mai ales în noutatea imaginilor născute din asocierea inedită a cuvintelor capabile să potenţeze metaforic sfera de înţelesuri comune şi să le nuanţeze pe acestea printr-un spor de semnificaţii plastice, sugestive.

Poezia lui Eminescu, mai ales cea de maturitate, se foloseşte de un vocabular simplu şi puţin bogat. Cuvinte care sînt la îndemîna oricui se ţes însă în construcţii atît de puternice şi atît de noi, încît un alt creator de puternică originalitate, Mihail Sadoveanu, a putut spune despre arta poetului : „măestrie poetică, armonie, îmbogăţire de vocabular, noutatea expresiei, reluarea motivului popular pe un plan superior artistic, adîncime, iată ce a realizat Eminescu în mai puţin de două decenii" (*Poezii*, ESPLA 1951, *Prefaţa*).

Cuvîntul vechi se îmbogăţeşte cu semnificaţii noi în versurile poetului datorită vecinătăţilor în care este situat. Înţelesul comun al lexicului se completează permanent cu valori semantice deosebite, mai ales cu cele de categoria figuratelor. Cînd poetul scrie în *Călin* :

> Ci prin flori *întreţesute*, printre gratii luna *moale*,
> *Sfiicioasă* şi *smerită* şi-au vărsat razele sale,

observăm că epitetele : *întreţesute*, *moale*, *sfiicioasă*, *smerită*, cît şi personificarea, ies din cadrul obişnuit al expresiei şi dau un contur viguros descrierii. Astfel de inovaţii, încă mult mai îndrăzneţe şi perfect acor-

BDD-A10436 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:43 UTC)

El tremură-n oglindă
Căci o urma *adînc* în vis
De suflet să se prindă.

(*Luceafărul*)

*

Legată de ideea de depărtare şi de adîncime este nuanţa, tot concretă, de „întunecos, lipsit de claritate, sumbru" şi, prin extensiune, trecînd în categoria epitetului moral : „trist, mîhnit, umbrit de amărăciune", cum indică versurile :

...e ură şi turbare
În ochii lor cei negri, *adînci* şi disperaţi

(*Împărat şi proletar*)

Între epitetele (concret şi moral) *negri-disperaţi*, există o punte de trecere : *adînci*, cuvînt a cărui prezenţă poate surprinde, dar care e potrivit pentru a ne arăta o stare fizică şi pornirea violentă, înverşunată, a eroilor. Cuvîntul trebuie pus în legătură cu substantivul înrudit :

...ochiul tău atît de tristu-i
Cu-a lui umed-*adîncime* toată mintea mea o mistui.

(*Scrisoarea IV*)

Imaginea „umedă adîncime" este construită pe baza aceluiaşi joc între concret şi abstract. Ea vrea să sugereze că în privire s-au amestecat deopotrivă *întunecarea* şi *tristeţea*. Nimeni în literatura noastră n-a găsit această expresie fericită pentru a stîrni în conştiinţa noastră o vibraţie afectivă deosebită, o rezonanţă nouă a cuvîntului comun, ridicat acum pe o treaptă nouă de înţelesuri. În chipul acesta *adînc* devine aproape sinonim cu epitete ca : trist, întunecat, nepătruns, fapt care ilustrează tocmai extensiunea semantică născută din însoţirea nouă a cuvîntului vechi, din aşezarea lui în vecinătăţi neaşteptate.

Găsesc într-o frază din *Sărmanul Dionis*, deci în proză de data aceasta, o bună ilustrare a conexiunii sinonimice pe care verbul din familia lui *adînc* o poate avea în construcţia poetică : „Fluviul lat se *adîncea* în păduri întunecate, unde apa abia mai sclipea din cînd în cînd atinsă de cîte o rază ; trunchii pădurilor se ajungeau cu ramurile lor deasupra rîului şi formau bolţi nalte de verdeaţă nestrăbătută". Citită mai cu atenţie, fraza va trezi în mintea noastră anumite înrudiri semantice, întărite prin apropieri voite, insistente : *se adîncea*, *întunecate*, *bolţi nalte*, *verdeaţă nestrăbătută*.

Creaţia poetică a lui Eminescu a întărit şi a dezvoltat polisemia lui *adînc* prin îmbinarea lui cu vorbe vechi şi acestea bogate în nuanţe concrete şi în valori poetice. Nucleul semantic al lui *adînc* nu este de loc limitat, fix, statornic. El întinde valenţe în toate direcţiile şi pe anumite

BDD-A10436 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:43 UTC)

suprafețe ele se întîlnesc, se îmbină cu înțelesurile altor cuvinte înrudite sau aproximativ sinonime. Tocmai pentru că poetul își da seama de polisemia lui *adînc*, el n-a avut nevoie să folosească sinonimele propriu-zise ale acestui cuvînt. De pildă, în toată poezia publicată de poet nu găsim cuvîntul *afund*, cu care Coșbuc construia versul următor, folosind amîndouă sinonimele :

Ați avut un rîu să treceți, Mare-a fost ?
Craiu-avea teamă
Că va fi *adînc* ; de-aceea m-a-ntrebat dacă-i *afund* ?
(*Poezii*, 1951, 11)

Iar Arghezi evoca adîncimea nepătrunsă, tot printr-un sinonim :

Nu-i mai de preț arama ce încă ne-ncercată
Așteaptă-n *fundul* lumii să fie căutată ?
(*Cuvinte potrivite*, 1927, 255)

Depărtare, întindere către zonele întunecate, insondabile, apropiere de înțelesurile lui *înalt*, toate aceste sînt sensuri cumulate în *adînc*.

*

Cu lărgirea aceasta a sferei înțelesurilor cuvîntului *adînc*, trecerea către capitolul celor figurate se realizează aproape insensibil. Acest capitol este amplu ilustrat în poezia lui Eminescu.

Să reținem întîi o mică statistică : raportul dintre numărul de citate considerate pe categorii de sensuri, se prezintă în modul următor : 8 citate indică înțelesul fundamental de „profund, departe în jos" ; 3 — pe acela de „des, compact, întins" ; 5 — „grav, profund" (ca ton). Majoritatea citatelor cuprind pe *adînc* în sensurile lui figurate : 15 — „întunecos, sumbru, greu de pătruns" ; 15 — cu nuanțe de intensificare, de superlativ. În 30 de citate *adînc* primește deci semnificații metaforice. Notez și faptul că *profund* nu apare *niciodată* în poeziile publicate în timpul vieții.

Să privim acum mai de aproape structura versurilor în care *adînc* apare în înțelesuri figurate.

În versurile poetului *adînc* în legătură cu vocea, cu tonul, înseamnă, în contextele date, mai de grabă „răscolitor, cu rezonanțe puternice" decît „jos, profund, grav" cum îl atestă dicționarele citate.

Îi plac *adînce* cînturi, cu glasuri de furtună
(*Strigoii*)

Cu glas *adînc*, cu graiul de Sibile
(*Veneția*)

Și-n vînturi el ridică *adîncu-i* glas de-aramă
(*Strigoii*)

Și-n acest caz raportarea la *înalt* e posibilă : „ode *nalte*" (*Cugetările...*).

BDD-A10436 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:43 UTC)

Caracteristică este nuanța de superlativ care apare în cuvîntul *adînc*, atunci cînd el este folosit mai ales în legătură cu abstracte. Această nuanță este explicată în dicționarele amintite prin: „mare, intensiv, greu" (D.A.) sau (reunind pentru a explica prin sinonime cuvintele cam depărtate ca sens) prin: „desăvîrșit, deplin, total, intens, profund" (D.L.R.C.). Scriitorii mai vechi au folosit această nuanță de intensitate, sensul de valoare morală, intelectuală, afectivă a lui *adînc*: „*adînci oftări*" (Beldiman), „*adînc* la socoteală" (Zilot); „grecii *adînci* și isteți" (Beldiman). Ca determinant calitativ, pentru a exprima o valoare deosebită, *adînc* poate fi și aici sinonim cu *înalt*, căci într-un citat ca acesta: „O, geniu *nalt* și mare" (*La moartea lui Aron Pumnul*), dacă înlocuim pe *nalt* cu *adînc*, sensul contextului rămîne același. Într-un pasaj din *Sărmanul Dionis*, în care simțirea poetului transpare atît de limpede și putem descifra în toată nuvela psihologia însăși a autorului, *adînc*, *adîncime*, califică însăși structura spirituală a unui om: „sufletul tău... nesfîrșit în *adîncimea* lui" scrie poetul. Citez însă un pasaj mai concludent:

„— Meștere Ruben cînd voi ajunge să pricep *adîncimea* ta?

— *Adîncimea* mea tu o ai în tine, numai încă nedescoperită ... Crezi c-ai pricepe ceea ce zic dacă n-ai fi de firea mea? Crezi că te-aș fi ales de discipol al meu, de nu te știam vrednic și *adînc*?". Ilustrînd conceputul de superlativ, la Eminescu *adînc* se asociază de multe ori cu denumirile pentru „tristețe" și pentru stări melancolice, deprimante. Cuvîntul e chemat să îngroașe linia unui peisaj sumbru. Citez:

Tot astfel cînd al nostru dor
Pieri în noapte-*adîncă*...

(*Luceafărul*)

Noaptea-*adîncă*-a veciniciei el în șiruri o dezleagă
(*Scrisoarea I*)

*

Ideea de superlativ poate reieși dintr-o comparație, din asocierea hiperbolică a cuvintelor:

E un *adînc* asemenea
Uitării celei oarbe...

(*Luceafărul*)

Adîncul care este „asemenea uitării celei oarbe", a căpătat nu o simplă calificare, ci o determinare complexă, capabilă să accentueze la maximum nota caracteristică, înțelesul fundamental al lui *adînc*: „nepătruns, extrem de greu de străbătut, inimaginabil de întins". În alte poezii, *adînc* întărește mai des adjectivele: trist, negru, sau substantivele: jale, suferință,

BDD-A10436 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:43 UTC)

durere, dor, patimă, evlavie, mulțumire, atribuindu-le sensuri de superlativ :

La picioare-ți cad și-ți caut în ochi negri-*adînci* ca marea
(*Venere și Madonă*)

Ca epitet pe lîngă abstracte, *adînc* poate fi întîlnit și mai înainte în literatura noastră la un poet, și el filozof ; Gr. Alexandrescu scrie, în imagini puternice :

Tăcerea e *adîncă* și noaptea-*ntunecoasă*,
Norii *ascund* vederea *înaltelor* tării
Și-a stelelor de aur *mulțime luminoasă*
Ce smălțuiau seninul *cerești*lor *cîmpii*.
(*Candela*)

Primele două versuri conțin cuvinte aparent nelegate între ele semantic. Dar *adînc*, *întunecos*, *ascund*, *înalte tării*, prin însușirile lor polisemantice, converg spre a întări impresia de imensitate și de încremenire. În aceeași poezie mai întîlnim și construcția : „*adînca* odihnă", iar în alte locuri : „*adînca* spaimă" (*Răsăritul lunii...*) ; „*adînca* aceea aspirare" ; „*adînca* murmură" (*Reveria*) etc. Cred că Alexandrescu e singurul poet al veacului trecut de a cărui creație poate fi apropiată inovația metaforică — legată de *adînc* — a lui Eminescu. Nu încape îndoială că exista un izvor comun al acestei creații : viziunea, concepția lor filozofică, dorința de a îmbrățișa cu gîndul adevărurile și faptele cele mai ascunse.

Prin repetarea lui *adînc* ideea de superlativ capătă la Eminescu mai multă tărie. Ca în citatul reprodus mai sus din proza literară, *adînc* se află uneori alături de cuvinte familiare poetului :

Cînd ochiul tău cel mîndru străluce în afară,
Întunecînd privirea-mi, de *nu pot să văd* încă
Ce-*adînc* trecut de gînduri e-n noaptea lui *adîncă*...
(*Nu mă înțelegi*)

Expresiile aproximativ sinonimice : *întuneca*, *nu pot vedea*, *adînc trecut*, *noapte adîncă*, ilustrează viziunea poetului melancolic. Arta lui a concentrat mijloacele de care dispunea limba pentru a potența un sentiment predominant de amărăciune. Nuanța de superlativ, tocmai prin faptul că e elastică, lipsită de precizie, nelimitată, lasă la aprecierea noastră interpretarea cea convenabilă stării emotive a cuvîntului *adînc*.

Din astfel de întrebuințări ale lui *adînc* a putut apărea un sens nou, determinat bineînțeles de vecinătățile în care el a fost așezat de poet. Înțelesurile unor cuvinte ca : *veșnicie*, *trecut*, *noapte*, *patimă*, *jale*, au influențat pe *adînc* și pornind de la înțelesul de „întins, foarte mare,

BDD-A10436 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:43 UTC)

foarte departe", cuvîntul a ajuns să însemne și „nepătruns", „necunoscut", „ascuns", „enigmatic", ca în citatele;

... fruntea-i aspră-*adîncă* ... Părea ca o noapte neagră
(Înger și demon)

O tu umbră peritoare cu *adîncii*, triștii ochi
(Călin)

Cu doi ochi ca două basme mistice, *adînce*, dalbe
(Epigonii)

Zîmbirea lui deșteaptă, *adîncă* și tăcută
(Împărat și proletar)

*

Bogăția semantică a lui *adînc* în poezia lui Eminescu e strîns legată de concepția filozofică aspirînd către dezlegarea problemelor complicate. Viziunea lui îmbrățișa întinderi mari, pătrundea către depărtări abia gîndite. Dimensiunile evocate de *adînc* pot fi infinite, fapt care convenea artistului mereu atras de perspective vaste și în căutare de mijloace noi, expresive. Gîndirea și sensibilitatea lui se mișcă pe toate direcțiile sugerate de cuvîntul *adînc*: depărtare în jos ori în înălțime, pătrundere spațială sau temporală. Din acestea derivă ideea de superlativ, ideea de intensitate; cu un pas mai departe se află nepătrunsul, regiunea întunecată ori zona tristă a tulburării sufletești. Cuvîntul cheamă astfel în noi zbuciumul conștiinței poetului, efortul de pătrundere a cugetătorului spre miezul lucrurilor.

În partea I a *Scrisorii I* se poate urmări clar acest efort. Întîlnim aici o mare varietate de termeni și de construcții menite a evoca frămîntarea haotică a elementelor. Din perspectiva noastră totul este îndepărtat, nebulos, nepătruns: adînc în trecut, adînc în spațiu. Iată un registru amplu de construcții aproximativ sinonimice pentru această idee: *noaptea amintirii; vecie fără capăt; universul fără margini, noapte adînc-a veciniciei; totul era ascuns; fu prăpastie? genune?; un întuneric ca o mare făr-o rază; sure văi de chaos; a veciniciei noapte pururea adîncă; noaptea neființei; catapeteasma lumii în adînc s-au înnegrit; eterna pace* etc.

Cuvîntul *adînc* apare nu întîmplător, aci de mai multe ori și polisemia lui se îmbină cu cea a termenilor înrudiți pentru a contura viziunea filozofică a poetului care reconstituie procesul organizării materiei. *Adînc* este un element lexical însemnat în tabloul sugestiv pe care poetul îl conturează folosind cuvinte vechi, dar însoțindu-le de semnificații noi; acestea reies din legăturile și determinările inedite, rod al creației artistului. Ochiul lui Eminescu tindea să vadă dincolo de zarea uniformă a omului de rînd. Prin varietatea și noutatea funcțiilor semantice, cuvîntul *adînc* ilustrează procedeele de creație și originalitatea inspirației lui Eminescu și pune în lumină unele aspecte caracteristice ale concepției lui de viață.

BDD-A10436 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:43 UTC)